

УДК: 368.914
JEL: H55, H75, J26, J32, M52

Коваль О.П.

*д-р екон. наук, доц., головний консультант відділу соціальної стратегії
центру економічних та соціальних досліджень
ORCID ID: 0000-0001-9349-0130*

Коломієць О.О.

*канд. екон. наук, завідувач відділу соціальної стратегії
центру економічних та соціальних досліджень
ORCID ID: 0000-0002-6876-0597*

Гладких Д.М.

*д-р екон. наук, доц., головний консультант відділу економічної стратегії
центру економічних та соціальних досліджень
ORCID ID: 0000-0001-5276-5521*

Дешко А.Л.

*головна консультантка відділу економічної стратегії
центру економічних та соціальних досліджень
ORCID ID: 0000-0003-1690-8868*

Касперович Ю.В.

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу економічної стратегії
центру економічних та соціальних досліджень
ORCID ID: 0000-0002-0174-113X*

Національний інститут стратегічних досліджень

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОЇ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ (II РІВЕНЬ)

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF THE COMPULSORY ACCUMULATIVE PENSION SYSTEM (LEVEL II)

Упровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи (II рівня) часто вважають одним із перспективних шляхів покращення ситуації в пенсійній сфері, проте здійснення такого кроку в сучасних економічних реаліях України пов'язане з низкою ризиків. У статті визначені наступні ризики, які виникають при впровадженні накопичувальної системи, а саме соціально-політичні ризики, адміністративні ризики, фінансові ризики. Попри усі вищевказані ризики, запровадження загальнообов'язкового накопичувального компоненту автори вбачають доцільним, оскільки він (більш або менш успішно, в залежності між ступеня продуманості механізму реалізації) може вирішити проблему встановлення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні. Обґрунтовано, що таким компонентом для України може стати інститут індивідуальних пенсійних рахунків, призначених для відокремленого обліку пенсійних внесків на рахунок фізичної особи. Описано, що головною перевагою такої системи є швидкий позитивний соціально-економічний ефект від її впровадження. Запропонований авторами механізм передбачає диверсифікацію напрямів спрямування коштів – частина з них стане джерелом покращення добробуту чинних пенсіонерів, і відтак – уникне знецінення, як би не розвивалася економічна ситуація, частина перетвориться на інвестиційний ресурс. Запровадження накопичувального компоненту на вищенаведених концептуальних засадах можна умовно назвати «прямим». Проте, ще одним варіантом такого запровадження є «опосередкований» (м'який), який полягає у наступному. Запропонований нами алгоритм вважаємо безболісним переходом до

накопичувальної пенсійної системи. У результаті отримуємо різновид накопичувальної системи зі збереженням елементу солідарності, який мотивуватиме працівників до наповнення бюджету ПФУ протягом усього трудового життя. Його реалізація може зняти можливі спекуляції щодо страхового стажу та пенсійного віку, які завжди супроводжуються підвищенням соціальної напруженості, адже якщо працівник вважає, що накопив достатньо коштів на своєму пенсійному рахунку, він зможе вийти на пенсію в будь-якому віці. Головне завдання статті в тому, аби відділити реальні загрози й ризики складової пенсійної реформи від непрофесійних суджень і відвертих політичних спекуляцій. Наголошуємо, що докорінне вирішення пенсійної проблеми знаходиться поза межами пенсійної системи. Вважаємо, що вирішальними кроками у процесі забезпечення гідної старості українців мають бути зміна демографічної ситуації, радикальне зменшення рівня мінізації економіки, підвищення рівня заробітної плати за рахунок збільшення продуктивності праці, перебудови розподільчих відносин і створення додаткових високооплачуваних робочих місць.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, соціальне страхування, накопичувальна пенсійна система.

The introduction of a mandatory savings system (level II) is often considered one of the promising ways to improve the situation in the pension sector, but such a step in the current economic realities of Ukraine is associated with a number of risks. The article identifies the following risks that arise during the implementation of the savings system, namely socio-political risks, administrative risks, financial risks. Despite all the above risks, the authors consider the introduction of a mandatory cumulative accumulative component, as it (more or less successfully, depending on the degree of thoughtfulness of the implementation mechanism) can solve the problem of establishing the principle of fairness in pensions. It is substantiated that such a component for Ukraine may be the institution of individual pension accounts intended for separate accounting of pension contributions to the account of an individual. It is described that the main advantage of such a system is the rapid positive socio-economic effect of its implementation. The mechanism proposed by the authors provides for the diversification of funds - some of them will be a source of improving the welfare of current retirees, and thus - will avoid devaluation, no matter how the economic situation develops, some will become an investment resource. The introduction of the accumulative component on the above conceptual basis can be conditionally called "direct". However, another option for such an implementation is "indirect", which is as follows. We consider our proposed algorithm to be a painless transition to a funded pension system. As a result, we get a kind of accumulative system with the preservation of an element of solidarity, which will motivate employees to fill the PFC budget throughout their working lives. Its implementation can remove possible speculation about insurance length of service and retirement age, which is always accompanied by increased social tensions, because if an employee believes that he has accumulated enough funds in his pension account, he will be able to retire at any age. The main task of the article is to separate the real threats and risks of the pension reform component from unprofessional judgments and outright political speculation. We emphasize that the radical solution to the pension problem is outside the pension system. We believe that decisive steps in the process of ensuring a dignified old age for Ukrainians should be a change in the demographic situation, a radical reduction in the shadowing of the economy, raising wages by increasing productivity, restructuring distribution relations, and creating additional high-paying jobs.

Keywords: pension provision, social insurance, accumulative pension system.

Вступ. Рівень пенсійного забезпечення, що не відповідає реальному трудовому внеску громадян в період працездатності, значна диференціація державних пенсій у солідарній системі, негативний досвід втрати накопичень населенням внаслідок інфляції підкріплюють суспільну недовіру до системи

соціального страхування (передусім – пенсійного) і підвищують рівень соціальної відчуженості.

При цьому двома найбільшими проблемами пенсійної системи України є низький рівень пенсійного забезпечення (причому не тільки в абсолютному вимірі, але й у відносному, відносно доходів інших категорій громадян, адже коефіцієнт заміщення пенсіями заробітку склав у 2020 р. близько 20 % для трудових пенсій, при тому, що Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (Конвенція МОП №102) рекомендує встановлювати цей показник на рівні 40 %), та відсутність соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні (перевищення розміру максимальної пенсії у солідарній системі над розміром мінімальної у 10 разів, слабкий зв'язок між розміром страхових внесків та розміром пенсійних виплат, різні вимоги до тривалості трудового стажу для різних когорт пенсіонерів тощо). Значна увага західних учених-економістів до вивчення досвіду реформування пенсійних систем свідчить про визнання важливості наукового пошуку відповіді на питання, яким чином захиститися від глобальної проблеми старіння населення. Однак вітчизняними економістами цій проблематиці належна увага поки що не приділяється.

У наукових працях, присвячених теорії, методиці й організації накопичувальних пенсійних систем, достатньо часто аналізуються питання впливу пенсійних активів на економічний розвиток держави та суспільний добробут населення. Зокрема, аспектам стимулювання національної економіки за рахунок пенсійних накопичень присвячені праці таких вітчизняних учених, як Н. Бахмач, Б. Зайчук, Д. Леонов, А. Нечай, М. Папієв, А. Федоренко та ін.

Постановка завдання. Розробити концептуальні засади, обґрунтувати методичні підходи, інструменти та інституціональні засоби формування накопичувальної пенсійної системи як чинника запобігання ризикам та уникнення загроз економічній безпеці України.

Стаття містить результати дослідження, що опубліковано авторами в монографії під назвою «Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку» [10], які у даному випадку носять ознайомчий характер для кращого обґрунтування розроблених положень.

Методологія. Для досягнення мети дослідження було використано теоретичні методи, а саме структурно-функціональний, метод порівняння, логічний аналіз, метод узагальнення.

Результати дослідження. Упровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи (II рівня) часто вважають одним із перспективних шляхів покращення ситуації в пенсійній сфері, проте здійснення такого кроку в сучасних економічних реаліях України пов'язане з низкою ризиків.

Соціально-політичні ризики. Джерелом фінансування будь-якої системи II рівня є грошові внески. Згідно з найкращими світовими практиками, суб'єктами сплати внесків у систему є роботодавці, наймані працівники (застраховані особи), держава.

Наразі в Україні роботодавці сплачують за працівників єдиний соціальний внесок (далі – ЄСВ) в систему загальнообов'язкового державного

соціального страхування у розмірі 22 % фонду оплати праці, який далі розподіляється між ПФУ та іншими фондами соціального страхування (Фонд соціального страхування України та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, далі – «малі» Фонди). Джерелом внесків для майбутньої системи II рівня за різних сценаріїв її запровадження можуть бути:

1. Частина від чинного внеску ЄСВ (наприклад, 2 % фонду оплати праці), яка спрямовується на персональні рахунки працівників в системі II рівня. У цьому разі у розпорядженні фондів соціального страхування залишається ЄСВ у розмірі 20 % фонду оплати праці. Зменшення обсягу надходжень ЄСВ до бюджетів ПФУ та інших фондів соціального страхування вимагатиме збільшення видатків з державного бюджету для фінансування дефіциту ПФУ, адже, з огляду на фінансовий стан «малих» Фондів [1], найімовірніше, що на 2 % від фонду оплати праці зменшаться власні надходження саме цього фонду.

2. Частина податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) та/або військового збору. Цей варіант не викличе нарікань ані у роботодавців, ні у працівників, проте матиме наслідком зменшення надходжень до Державного бюджету України та місцевих бюджетів (рис. 1).

Рисунок 1 – Нормативи розмежування податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами згідно з Бюджетним кодексом України
Джерело: Міністерство фінансів України

3. Додатковий внесок від роботодавців, тобто, збільшення ставки ЄСВ, наприклад, до 24 %. Цей варіант виключає додаткове навантаження на Державний бюджет України, проте неминуче спричинить невдоволення і опортуністичні дії роботодавців, наслідком чого може стати поглиблення тінізації економіки.

4. Додатковий податок на фізичних осіб. Цей варіант не тягне за собою навантаження на бюджети різних рівнів і не викличе спротиву роботодавців. Натомість, гарантованим наслідком закріплення цього джерела внесків стане збільшення суспільного невдоволення.

5. Широке співфінансування – з державного бюджету, а також за участю роботодавців та працівників. З огляду на нинішній стан державних фінансів, цей варіант виглядає малоімовірним.

Як видно з вищенаведеного, запровадження будь-якого варіанту (комбінації варіантів) фінансування системи II рівня викликатиме суспільне невдоволення і матиме наслідком підвищення соціальної напруженості. Проблема обмеженості ресурсів для встановлення гідного рівня пенсійного забезпечення зрозуміла, проте найочевиднішими соціально прийнятними варіантами її вирішення є збільшення заробітної плати в результаті підвищення продуктивності праці та детінізація зайнятості. При існуючих масштабах тінізації зайнятості усі видатки на розбудову й утримання обов'язкової накопичувальної системи II рівня понесуть або офіційно працевлаштовані особи, або роботодавці (чи ті та інші разом) та інші сумлінні платники податків. При цьому потенційні суми додаткових пенсійних виплат працівникам, які стануть учасниками майбутньої накопичувальної системи (навіть у разі досягнення мети збереження і примноження коштів) при поточному рівні оплати праці в Україні будуть досить незначними, що посилить недовіру населення до держави.

Адміністративні ризики. Наразі усі системи II рівня у світі мають приблизно однакову інституційно складну (громіздку) конфігурацію. У системі обов'язково мають бути присутні як прямі (професійний адміністратор, компанія з управління активами, зберігач), так і опосередковані (торговець цінними паперами, аудитор, радник з інвестиційних питань тощо) інститути. Сумарні видатки на комісійні та інші види винагород є такими, що роблять чистий номінальний інвестиційний дохід учасників від'ємним [2].

Саме надвисокі адміністративні ризики (неадекватна потреба нерозвиненої економіки вартість утримання, відсутність механізмів забезпечення прозорості, низька спроможність відповідних інституцій) є однією з провідних причин, чому впровадження обов'язкових накопичувальних систем II рівня не мали успіху в країнах зі схожими на вітчизняні соціально-економічними умовами. Результатом цього стали або повне скасування цих систем, або їх «м'яке згортання» (пом'якшення умов участі, встановлення кінцевого терміну дії тощо) в таких країнах.

Фінансові ризики. Ризик 1 (до сценаріїв 1 – 5). Невідповідність рівня розвитку та ліквідності фондового ринку України очікуваним обсягам надходжень додаткових ресурсів може провокувати неадекватні цінові коливання на ньому, роздмухування «бульбашок» та інші негативні явища, пов'язані з «перегрівом» ринку, що поставить під загрозу збереження коштів пенсіонерів.

Нестача надійних фінансових інструментів. Управління активами системи II рівня передбачає їх диверсифіковане інвестування у фінансові інструменти, визначені чинним законодавством. Наразі через низькі загальні економічні показники України, нерозвинені ринки капіталу й відсутність належних та надійних можливостей для інвестування в Україні відчувається брак таких інструментів.

Одним із напрямів інвестування акумульованих коштів має стати фондовий ринок. Натомість його динамічний розвиток в Україні стримується перешкодами повільної розбудови сучасної ринкової та фінансової інфраструктури, базових інституцій, нормативно-правового поля, а також значним негативним впливом декількох потужних криз. Таблиця містить дані Світового банку, що характеризують динаміку окремих показників фондового ринку України в останні роки. Відсутність звітних даних по Україні у статистиці Світового банку за більшість років також є непрямим, проте яскравим свідченням незадовільного стану розвитку цього ринку.

Таблиця 1 – Окремі показники фондового ринку України

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість українських компаній, що котуються на біржі	н/д	н/д	н/д	н/д	172	158	121	94	78	н/д	н/д
Ринкова капіталізація компаній, що котуються, млрд дол США	38,9	25,7	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	5,2	4,4	н/д	н/д
Ринкова капіталізація компаній, що котуються, % ВВП	28,6	15,7	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	4,6	3,4	н/д	н/д
Вартість акцій, що торгуються, % ВВП	2,1	0,7	0,4	0,2	0,1	н/д	н/д	н/д	н/д	0,0	н/д

Джерело: [3-6]

Іншим важливим напрямом інвестування акумульованих коштів може стати ринок банківських строкових депозитів. Останнім часом банківська система загалом має надлишкову ліквідність, що вимушено спрямовується на ринок ОВДП, у депозитні сертифікати НБУ тощо (при цьому корпоративне кредитування скорочується). Отже, додаткове надходження значних сум гривневих ресурсів на строкові депозити банків без розширення можливостей банків прибуткового кредитування актуалізує ризик подальшого падіння ставок по депозитах (на 05.04.2021 р. середня ставка по річних депозитах у гривні становить 6,95 % річних для всіх банків, у т.ч. для державних – 6,77 %, натомість рівень інфляції у березні 2021 р. відносно березня 2020 р. зріс до 8,5 %) [7], що призведе до зниження мотивації до заощадження грошей в банках, часткового зняття вкладів населенням та спрямування цих коштів на валютний чи споживчий ринок, що матиме наслідком погіршення курсової та цінової динаміки в країні.

Відсутність захисту від інфляції. Інвестування активів системи II рівня переважно у гривневі фінансові інструменти не захищатиме накопичення учасників системи від інфляції. При цьому слід пам'ятати, що будь-яке накопичення в умовах, коли інфляція підходить до двозначної позначки (що притаманно економікам, що розвиваються), позбавлене сенсу.

Відсутність гарантій збереження пенсійних активів. Оскільки система II рівня має функціонувати протягом десятиліть, гарантії збереження пенсійних активів є головним чинником ставлення до них населення. За відсутності таких гарантій жодна система не користуватиметься довірою населення, тоді як довіра є наріжним каменем стабільності будь-якої фінансової системи, в тому числі й пенсійної.

Ризик 2 (до сценарію 1). Зменшення обсягу надходжень єдиного соціального внеску до бюджетів Пенсійного фонду й «малих» фондів соціального страхування вимагатиме збільшення видатків з державного бюджету для фінансування їх дефіциту.

Надходження єдиного соціального внеску у 2020 р. становили 294,4 млрд грн. Враховуючи, що ставка ЄСВ складає 22 %, то 1 в.п. його надходжень у 2020 р. умовно «коштував» 13,3 млрд грн. Отже, 2 в.п. ЄСВ «коштували» б 26,6 млрд грн. втрат доходів Пенсійному фонду та іншим «малим» фондам соціального страхування. Знайти компенсатори відповідних втрат доходів для бюджету Пенсійного фонду України є надскладним завданням.

У Державному бюджеті програма КПКВК 2506080 «Фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду» є найбільшою за обсягом видатків. Обсяг фінансування цієї бюджетної програми в 2017 – 2020 рр. складав 15 – 17 % загального обсягу видатків Державного бюджету України (рис. 2 – 3). У Державному бюджеті України на 2021 р. обсяг її фінансування затверджений на рівні 195,3 млрд грн.

Рисунок 2 – Динаміка видатків Державного бюджету України на фінансову підтримку Пенсійного фонду України в 2011 – 2021 рр., млрд грн та %

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України

Ризик 3 (до сценарію 1). Поглиблення існуючих проблем із ліквідністю Пенсійного фонду України, що змушує його щомісячно звертатися за позиками з Єдиного казначейського рахунку. Сума непогашених позик станом на 01.01.2021 р. становила 62,1 млрд грн, в тому числі - перехідний залишок заборгованості за позиками 2007 – 2014 рр. на суму 48,0 млрд грн та за позиками 2020 р. – на суму 14,0 млрд грн

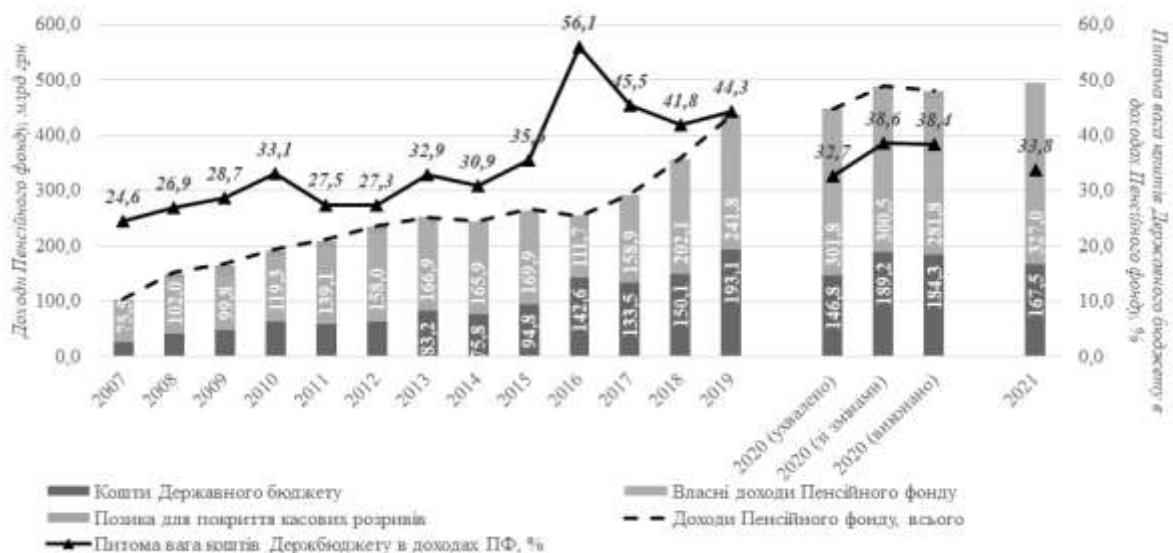

Рисунок 3 – Динаміка та структура доходів Пенсійного фонду України в 2011 – 2021 рр., млрд грн та %

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України

Примітка: у 2020 р. враховано кошти з Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками для надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів у плановому обсязі зі змінами 8,3 млрд грн, у фактичному – 3,6 млрд грн.

Відповідно до п. 4. статті 43 Бюджетного кодексу України, Казначейство України за погодженням з Міністерством фінансів України має право залучати на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунку (ЄКР) для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України. Так, тимчасові касові розриви Пенсійного фонду України, пов'язані з виплатою пенсій, покриваються з ЄКР. У 2016 р. Пенсійним фондом України вперше за попередні 9 років не залучалася позика з ЄКР, і навіть було зменшено залишок неповернутих позик попередніх років на 2,4 млрд грн. Основною причиною було істотне збільшення видатків Державного бюджету України на фінансову підтримку Пенсійного фонду України (+50,4 % до показника 2015 р.) на тлі зменшення ставки ЄСВ вдвічі до 22 %. У 2017 р. Пенсійний фонд України потребував менше позик в основному завдяки підвищенню мінімальної заробітної плати вдвічі (з 1600 грн у 2016 р. до 3200 грн у 2017 р.) (рис. 2 – 3). Однак, надалі практика великих позик з ЄКР відновилася. У 2020 р. Пенсійному фонду України надано позик з ЄКР на загальну суму 179,0 млрд грн; погашено 166,2 млрд грн (в т. ч. 1,1 млрд грн за позикою 2019 р.). Погашення наданих позик відбувалося щомісячно за рахунок власних надходжень після завершення виплатного періоду (рис. 4).

Рисунок 4 – Динаміка надання та повернення позик Пенсійному фонду України з єдиного казначейського рахунку в 2015 – 2020 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України

Ризик 4 (до сценарію 2). Зменшення обсягу надходжень від податку на доходи фізичних осіб до державного та місцевих бюджетів вимагатиме пошуку додаткових компенсаторів.

Відповідно до вимог Бюджетного кодексу України (ст. 29, 64, 66), до доходів загального фонду Державного бюджету України зараховуються 25 % податку на доходи фізичних осіб, який сплачується на відповідній території, та 60 % цього податку, що сплачується на території м. Києва (відповідно, 75 % податку сплачується до місцевих бюджетів і 40 % до бюджету м. Києва).

Тобто, механізм запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи за рахунок частини ПДФО призведе до зниження потенційного обсягу його надходжень до державного та місцевих бюджетів. Вказане може призвести до появи вимог з боку місцевих органів влади компенсувати потенційні втрати від надходження ПДФО шляхом збільшення обсягів існуючих дотацій та субвенцій (ймовірно в перші роки функціонування такого механізму), особливо зважаючи на те, що надходження ПДФО враховуються під час здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів (ст. 98 – 99 Бюджетного кодексу).

Фінансові виклики. Поряд з окресленими фінансовими ризиками запровадження II рівня пенсійної системи супроводжуватиметься низкою фінансових викликів щодо джерел її фінансування та довіри до неї потенційних учасників.

Фінансові виклики накопичувальній системі пенсійного страхування щодо джерел коштів її потенційних учасників:

1) Висока частка тінізації заробітних плат, що є найбільшою і наймасовішою схемою ухилення від сплати податків. Із 29,6 млн осіб економічно активного населення у 2019 р. не отримували офіційно доходи 11,8 млн осіб. За оцінкою Державної податкової служби, втрати України від застосування схем з ухилення (мінімізації) сплати податків еквівалентні

близько 7,7 млрд дол. США на рік, у тому числі через виплати зарплат в «конвертах» – 4,3 млрд дол. [8], або близько 116 млрд грн (враховано курс 27 грн/дол. США у 2020 р.). Як наслідок, на одного працюючого припадає утримання одного пенсіонера.

2) Слабка ефективність заходів державних та місцевих органів з легалізації зайнятості у приватному секторі, зокрема через випадки корупційних домовленостей.

3) Політична неприйнятність для роботодавців та найманих працівників підвищення податкового навантаження на заробітні плати у період коронакризи, що може призвести до подальшої тінізації доходів від зайнятості.

4) Зменшення можливостей для здійснення приватних заощаджень домогосподарствами, що матиме наслідком зниження їх вкладень у людський капітал.

5) Ускладнення системи оподаткування заробітних плат для працівників бухгалтерії підприємств, установ, організацій та ФОП щодо розмежування податкових та страхових внесків.

6) Вичерпання в умовах коронакризи можливостей істотного підвищення мінімальної заробітної плати для збільшення надходжень ПДФО, військового збору та ЄСВ, як це було у 2017 р.

Фінансові виклики накопичувальній системі пенсійного страхування щодо довіри до неї потенційних учасників:

7) Негативний фінансовий досвід: покоління старшого віку втратило кошти на ощадкнижках Радянського Союзу; покоління середнього віку втратило кошти у трастах та інших фінансових пірамідах, депозити у банках понад 200 тис. грн під час «банкопаду» 2014 – 2015 рр.

8) Низька довіра громадян молодшого та середнього віку до системи пенсійного забезпечення через низький рівень пенсій чинних пенсіонерів – їхніх батьків, дідусів та бабусь, інших родичів літнього віку. Дедалі більшого поширення набуває модель міжпоколінної солідарності в межах сім'ї, за якої молодші покоління не беруть участь (або беруть мінімальну участь) у системі державного пенсійного забезпечення/страхування, натомість фінансово підтримуючи літніх родичів без посередництва держави.

9) Існування альтернативних способів заощадження коштів для використання їх у період непрацездатності – із вищим ступенем правової захищеності, ліквідності на випадок непередбачуваних життєвих обставин та гнучкості управління дохідністю з боку їх власника (передусім банківські депозити та нерухомість). У випадку смерті їх власника вони успадковуються за усталеними нотаріальними процедурами.

10) Проведення вмотивованої послідовної політики «очищення» та збільшення прозорості банківської системи, що зумовлює низьку мотивацію громадян переміщувати кошти з відомих добре підконтрольних НБУ банків до нових маловідомих накопичувальних пенсійних фондів – приватних, комунальних чи державних.

11) Відсутність успішних прикладів діяльності недержавних пенсійних фондів (зокрема, найбільшого за обсягом активів – Корпоративного

недержавного пенсійного фонду Національного банку України), малопоширена практика медичного страхування та страхування життя.

12) Низька довіра громадян до стабільності національної валюти, через що заощадження часто тримають в іноземній валюті готівкою вдома або на поточних рахунках.

Накопичувальні альтернативи пенсійній системі II рівня. Комплексна оцінка зазначених вище соціально-економічних, адміністративних і фінансових ризиків була здійснена авторитетними міжнародними організаціями (зокрема МОП і ООН), що багато років вивчають досвід, а також економічні і фінансові результати роботи накопичувальних пенсійних систем II рівня в різних країнах, в результаті чого вони рекомендують утриматися від запровадження такої системи в Україні [9].

Попри усі вищевказані ризики, запровадження загальнообов'язкового накопичувального компоненту вбачається доцільним, оскільки він (більш або менш успішно, в залежності між ступеня продуманості механізму реалізації) може вирішити проблему встановлення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні. Таким компонентом для України може стати інститут індивідуальних пенсійних рахунків (далі – ІПР), призначених для відокремленого обліку пенсійних внесків на рахунок фізичної особи.

Функціонування ІПР має базуватись на таких засадах:

1. Протягом трудового життя працівника роботодавець (можливо, на пропорційних засадах з працівником) відраховує певний відсоток коштів. На відміну від чинної концепції, вони повністю або частково розподіляються наступним чином: якщо батьки працівника досягли пенсійного віку, кошти виплачуються їм як пенсія додаткова до пенсії з солідарної системи; якщо батьки працівника не досягли пенсійного віку, кошти акумулюються на ІПР батьків до досягнення ними пенсійного віку; якщо батьки відсутні, кошти акумулюються на ІПР працівника, залишаючись його власністю, і будуть отримані працівником при настанні пенсійного віку або у разі настання подій з вичерпного переліку, визначеного на законодавчому рівні.

2. ІПР відкривається в банку, 100 % прав власності якого знаходиться у володінні держави. Держава несе відповідальність за стан ІПР. Тим самим забезпечуватимуться гарантії збереження пенсійних накопичень.

3. Банк здійснює одноосібне довірче управління коштами, що знаходяться та надходять на ІПР. Тим самим забезпечується простота функціонування інституту ІПР.

4. Банк здійснює таке управління за незначну комісійну винагороду в 1 %. Тим самим забезпечується дешевизна функціонування інституту.

5. Банк інвестує кошти ІПР в спеціальні боргові інструменти, емітентом яких є Міністерство фінансів України. Дохід по цих інструментах має дорівнювати сумі величини індексу споживчих цін і комісії банку, або й перевищувати ці показники на 1 % – 2 %. Тим самим забезпечуватиметься захист пенсійних накопичень від інфляції.

Запропонований порядок розпорядження внесками до накопичувальної системи: дозволить збільшити виплати пенсіонерам «тут і зараз», підвищивши

тим самим їх добробут; мотивуватиме працівників до детінізації заробітних плат; сприятиме покращенню демографічної ситуації в майбутньому. Головною перевагою такої системи є швидкий позитивний соціально-економічний ефект від її впровадження. Запропонований механізм передбачає диверсифікацію напрямів спрямування коштів – частина з них стане джерелом покращення добробуту чинних пенсіонерів, і відтак – уникне знецінення, як би не розвивалася економічна ситуація, частина перетвориться на інвестиційний ресурс.

Запровадження накопичувального компоненту на вищенаведених концептуальних засадах можна умовно назвати «прямим». Проте, ще одним варіантом такого запровадження є «опосередкований» (м'який), який полягає у наступному.

Чинний алгоритм нарахування пенсії з солідарної складової має бути замінено на двоскладовий. Позаяк з 2000 р. в Україні діє персоніфікований облік внесків до пенсійної системи, майбутня формула може складатись з двох частин:

$$PENS = PENS_{2000-} + PENS_{2000+} \quad (1)$$

де: $PENS$ – загальний розмір пенсії
 $PENS_{2000-}$ – складова пенсії, напрацьована людиною від початку трудового життя до 2000-го року;
 $PENS_{2000+}$ – складова пенсії, напрацьована людиною з 2000-го року до моменту виходу на пенсію.

Перша складова $PENS_{2000-}$ може визначатись за алгоритмом, подібним до чинного, тобто таким, що враховує як заробітну плату, так і страховий стаж. Друга складова $PENS_{2000+}$ має враховувати лише суму грошових коштів, спрямованих працівником до пенсійної системи, і у згорнутому виді має обчислюватись як:

$$PENS_{2000+} = \sum_{i=1}^n k_i * k1 \quad (2)$$

де: $PENS_{2000+}$ – складова пенсії, напрацьована людиною з 2000-го року до моменту виходу на пенсію;
 K_i – обсяг пенсійних внесків, спрямованих до пенсійної системи в i -ому році, приведений до року виходу на пенсію;
 $K1$ – коефіцієнт, обрахований актуарно за даними таблиць смертності та середньої очікуваної тривалості життя;
 n – рік виходу на пенсію після 2000-го року.

Як видно з (2), з часом у сумі загальних виплат питома вага $PENS_{2000-}$ поступово зменшуватиметься, і остаточно знівелюється в той момент, коли найстаршими пенсіонерами стануть працівники, які розпочали трудову діяльність з 2000-го року.

Висновки. Запропонований нами алгоритм по суті можна вважати безболісним переходом до накопичувальної пенсійної системи. У результаті отримуємо різновид накопичувальної системи зі збереженням елементу солідарності, який мотивуватиме працівників до наповнення бюджету ПФУ

протягом усього трудового життя. Його реалізація може зняти можливі спекуляції щодо страхового стажу та пенсійного віку, які завжди супроводжуються підвищенням соціальної напруженості, адже якщо працівник вважає, що накопичив достатньо коштів на своєму пенсійному рахунку, він зможе вийти на пенсію в будь-якому віці. Проте такий варіант впровадження накопичувального компоненту а) не гарантує збереження коштів; б) не зможе працювати без розширення охоплення пенсійним страхуванням, т.б. вирішення проблеми детінізації доходів.

Література:

1. Економічна правда. Фонду соцстраховання не хватає средств от ЕСВ. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/04/11/672872/>
2. Скасування приватизації пенсій: Перебудова державних пенсійних систем в Східній Європі та Латинській Америці // Матеріали Національного тристороннього круглого столу з питань загальнообов'язкового пенсійного забезпечення другого рівня в Україні. – Київ, 4 грудня 2018 р.
3. Listed domestic companies, total [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LDOM.NO?view=chart>
4. Market capitalization of listed domestic companies [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD?view=chart>
5. Market capitalization of listed domestic companies (% of GDP) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.GD.ZS?view=chart>
6. Stocks traded, total value (% of GDP) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.GD.ZS?view=chart>
7. Prostobank.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.prostobank.ua/depozity/any/980/365/any/any/any/any/8/any/1/200000>
8. Любченко О. Податкові проблеми. Дивись у корінь. *Дзеркало тижня*. 29.03.2021. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/podatkov-i-problemi-zri-v-korin.html>
9. Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт: МОП, 2019. UN Policy Paper on Social Protection: pensions in focus, presented on 15th of April, 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=XV8Wyg_nwFU
10. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2012. – 240 с.

References:

1. Ekonomichna pravda (2021), “Fondu sotsstrakhovaniya ne khvataet sredstv ot ESV”, available at : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/04/11/672872/>, (Accessed 01.03.2021).
2. Skasuvannya pryvatyzatsii pensij: Perebudova derzhavnykh pensijnykh system v Skhidnij Yevropi ta Latyns'kij Amerytsi (2018), *Materialy Natsional'noho trystoronn'oho kruhloho stolu z pytan' zahal'noobov'iazkovoho pensijnoho zabezpechennia drugoho rivnia v Ukraini*, Kyiv.
3. The World Bank (2021), “Listed domestic companies, total”, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LDOM.NO?view=chart>, (Accessed 02.03.2021).
4. The World Bank (2021), “Market capitalization of listed domestic companies”, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD?view=chart>, (Accessed 03.03.2021).

5. The World Bank (2021), “Market capitalization of listed domestic companies (% of GDP)”, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.GD.ZS?view=chart>, (Accessed 03.03.2021).

6. The World Bank (2021), “Stocks traded, total value (% of GDP)”, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.TRAD.GD.ZS?view=chart>, (Accessed 04.03.2021)

7. Prostobank.ua (2021), available at: <https://www.prostobank.ua/depozity/any/980/365/any/any/any/any/8/any/1/200000>, (Accessed 05.03.2021).

8. Liubchenko, O. (2021), “Podatkovi problemy. Dyvys' u korin”, *Dzerkalo tyzhnia*, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/podatkovi-problemi-zri-v-korin.html>, (Accessed 06.03.2021).

9. Majbutnie pensijnoi systemy Ukrainy: adekvatnist', okhoplennia ta stijkist' (2021), *Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi; Hrupa tekhnichnoi pidtrymky z pytan' hidnoi pratsi ta Biuro MOP dlia krain Tsentral'noi ta Skhidnoi Yevropy*, Budapesht: MOP, available at: https://www.youtube.com/watch?v=XV8WyG_nwfU, (Accessed 06.03.2021).

10. Koval', O. P. (2012), “Perspektyvy vprovadzhennia zahal'noobov'iazkovoï nakopychuval'noi pensijnoi systemy v Ukraini: vplyv na ekonomichnu bezpeku” [*Prospects for the introduction of a mandatory funded pension system in Ukraine: the impact on economic security*], Kyiv: NISD, 240 p.